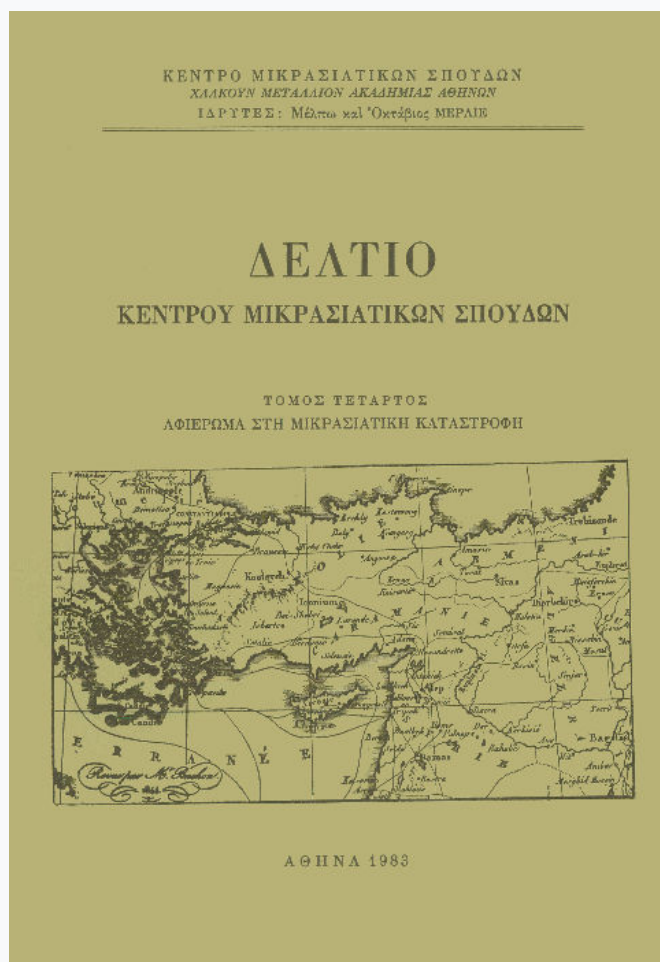

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 4 (1983)

Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Ο Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος
Κωνσταντινουπόλεως: Ο Βενιζέλος και η
Μικρασιατική εκστρατεία (από το αρχείο
Κ.Μισαηλίδη)

Κυριακή Μαμώνη

doi: [10.12681/deltiokms.41](https://doi.org/10.12681/deltiokms.41)

Copyright © 2015, Κυριακή Μαμώνη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαμώνη Κ. (1983). Ο Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: Ο Βενιζέλος και η Μικρασιατική εκστρατεία (από το αρχείο Κ.Μισαηλίδη). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4, 277–297.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.41>

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ

(Από τὸ ἀρχεῖο Κ. Μισαηλίδη)

Στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑστίας Ν. Σμύρνης διαφυλάσσεται τὸ ἀρχεῖο τοῦ μικρασιάτη λογοτέχνη καὶ γνωστοῦ ἀνταποκριτῆ τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου Κώστα Μισαηλίδη¹. Τὸ ἀρχεῖο αὐτό, σχετικὸ μὲ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία καὶ καταστροφή, περιλαμβάνει α) πλούσιο καὶ πολύτιμο φωτογραφικὸ ὕλικό², β) ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ ἰδίου³, γ) ἐπιστολές⁴, ἀποκόμματα ἐφημερίδων μὲ ἀντα-

1. Πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων *Πατρίς*, *Ἔθνος*, *Ἀκρόπολις*, *Ἐλευθέρος Λόγος*, τῶν ἐφημ. *Πρόοδος* καὶ *Πρωτὰ* Κωνσταντινουπόλεως, *Κόσμος*, *Τηλέγραφος* καὶ *Ἀρμονία* Σμύρνης, *Νέα Ἡμέρα* Τερζέστης, *Ἑθνικὸς Κήρυξ* Ν. Ὑόρκης, *Ἑσπερία* Λονδίνου. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, βλ. δύο μικρὰ προλογικὰ σημειώματα σὲ δημοσιεύματά του στὸ *Πανελλήνιον καὶ Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον* τοῦ ἔτους 1926, *Ἔτος Α'*, Ἀθήναι, σ. 65, 125. Παύλου Φλώρου, «Ἡ Μικρὰ Ἀσία στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία μετὰ τὸ 1922», *Μικρασιατικὴ Ἑστία*, 1 (1946), σ. 81. Μιχαὴλ Α. Ροδᾶ, *Ἡ Ἑλλάδα στὴ Μικράν Ἀσία* . . ., Ἀθήναι 1950, σ. 42, 92-95, 353. Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδη, *Ὑμνος καὶ θρήνος τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1956, σ. 253, 275-77, 300. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη (1821-1922)*, Ἀθήνα 1959, σ. 210, 320, 325, 330-1, 336. Νίκου Ε. Μηλιώρη, «Ἡ πνευματικὴ εἰσφορὰ τῶν Μικρασιατῶν», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 11 (1964), σ. 114. Τίτλους δημοσιευμάτων του, βλ. καὶ Παύλου Χατζημωυσιῆ, *Βιβλιογραφία 1919-1978, Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία - ἦττα - προσφυγιά* . . ., Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1981 (λήμμα Μισαηλίδης).

2. Τὸ φωτογραφικὸ ὕλικό ἔχει ταξινομηθεῖ κατὰ περιφέρειες.

3. Σὲ ὁκτὼ δεμένους τόμους: 1) Ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν ἐκστρατεία, Κοτύαιον - Δορύλαιον - Σαγγάριος (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1921). 2) Οἱ διωγμοὶ τῆς Βιθυνίας 1920. 3) «Ἀμελὲ Ταμπουρού» (Ἐργατικὰ Τάγματα) 1914-1918. 4) Κοβαλίτσα - Ἀβγκίν (Οἱ ἐπιχειρήσεις Μαρτίου 1921). 5) Κατοχὴ Σμύρνης. Ἐκθέσεις ἀρχηγοῦ Κατοχῆς Ν. Ζαφειρίου - Διασυμμαχικῆς ἐπιτροπῆς - Ἀλ. Μαζαράκη. 6) Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία Α 1919-1920. 7) Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία Β 1921-1922. 8) Μετὰ τὴν καταστροφὴ Γ 1922. Οἱ τόμοι 1-4 εἶναι δακτυλογραφημένοι καὶ φέρουν στὴ στήχωση τὸ γενικὸν τίτλο: Ἀνέκδοτα ἔργα Κώστα Μισαηλίδη. Ὁ τόμος 5, ἐπίσης δακτυλογραφημένος, φέρει στὴ στήχωση τὸν τίτλο: Ἀρχεῖον Κώστα Μισαηλίδη Ι, καὶ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς (6, 7, 8), ποὺ ἔχουν σχηματισθεῖ ἀπὸ ἐπικολλήσεις ἀποκομμάτων ἐφημερίδων, τὸν ἀντίστοιχο τίτλο: Δημοσιεύματα Κ. Μισαηλίδη.

4. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰς καὶ ἐπιστολὲς Ν. Πλαστήρα.

ποκρίσεις, προσωπικές σημειώσεις κλπ. "Ένα τετράδιο με τὸν τίτλο «Κ. Μισαηλίδη, Διαλέξεις Πόλη 1921-22» ἀναφέρεται στὸ σάλο ποὺ προκάλεσαν στοὺς δημοσιογραφικοὺς ἰδίως κύκλους τῆς Πόλης—ἐκφραστὲς τῆς κοινῆς γνώμης—δύο διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδη στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) με θέμα τὶς ἐντυπώσεις τοῦ ἀπὸ τὸ μικρασιατικὸ μέτωπο. Τὸ δερματόδετο τετράδιο, διαστάσεων 26,2 × 20,5 ἑκατ., περιλαμβάνει κατὰ νεότερη ἀρίθμηση 116 σελίδες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες λευκὲς εἶναι οἱ σελίδες 1-4, 14, 48, 49, 93, 107-116, οἱ δὲ λοιπὲς εἶναι δακτυλογραφημένες ἢ φέρουν ἐπικολλήσεις φωτογραφιῶν ἢ ἀποκομμάτων ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ἐπιστολὲς καὶ λοιπὰ λυτὰ ἔγγραφα εἶναι ἐπικολλημένα (με ἐξαίρεση δύο ἔγγραφα μεταξύ σ. 80-81 καὶ 82-83). Τὸ τετράδιο ἔχει ἡμερολογιακὴ, κατὰ κανόνα, κατὰτάξη καὶ καλύπτει τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ 23.12.1921 ἕως 6.4.1922. Πέρα ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἀξία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ τὴν ἀποκάλυψη πολλῶν ἄγνωστων πτυχῶν τῆς ζωῆς τοῦ μικρασιάτη δημοσιογράφου, φέρνει στὸ φῶς ἄγνωστες ἐπίσης πτυχὲς τῆς ζωῆς τοῦ ΕΦΣΚ, στὴν τελευταία, σύγχρονη μετὰ τὰ γεγονότα τῆς μικρασιατικῆς τραγωδίας, περίοδο τῆς λειτουργίας του. Οἱ μαρτυρίες ποὺ διασώζει ὁ Κ. Μισαηλίδης ἔχουν πρόσθετη ἀξία γιατί ὁ ἀπόηχός τους σώθηκε μόνο στὸν Κωνσταντινουπολίτικο Τύπο τῆς ἐποχῆς, ἀπρόσιτο καὶ δυσεῦρετο σήμερα⁵. Στὰ τελευταῖα πρακτικὰ τοῦ ΕΦΣΚ δὲν ἀναφέρεται τίποτα σχετικὸ⁶.

Με βάση τὶς μαρτυρίες καὶ τὴ χρονικὴ τους διάταξη, ὅπως παρέχονται στὸ ἡμερολόγιο, θὰ γίνεи διεξοδικὴ πρῶτα ἐκθεση τῶν γεγονότων καὶ τοῦ ἀντίκτυπού τους στὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς. Τὰ γεγονότα αὐτά, εἰδικῆς βέβαια ὕφης, ἐκφράζουν, ὅμως, ἀδρὰ μορφὲς καὶ φάσεις ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Πόλης στὸ διάστημα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, συγκεκριμένα στὴν περίοδο μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου. Σ' ἓνα δεῦτερο τμήμα περιγράφονται καὶ διασαφηνίζονται χαρακτηριστικὰ δεδομένα ποὺ κρίνονται ἀπαραίτητα γιὰ νὰ αἰτιολογήσουν καὶ ἐρμηνεύσουν τὰ ἱστορούμενα περιστατικά.

Στὶς 26 Δεκεμβρίου 1921, ὁ ΕΦΣΚ εἶχε προγραμματίσει διάλεξη τοῦ γενικοῦ γραμματέα του, Ὁδ. Ἀνδρεάδη, με θέμα: «Ἡ ἐξέλιξις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συμπληρώ-

5. Παρὰ τὶς προσπάθειές μου, ἐλάχιστα μόνο ἀπὸ τὰ καταχωριζόμενα ἀποσπάσματα ἢ ἐπικολλημένα στὸ τετράδιο ἀποκόμματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς Πόλης μπόρεσα νὰ ταυτίσω. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ὅταν πρόκειται γι' αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα ἢ ἀποκόμματα, παραπέμπω στὶς ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ ἡμερολογίου, προτάσσοντας τὴν ἑνδειξὴ Κ.Μ. καὶ χρησιμοποιοῦντας, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων (ὅπου ἔγινε ἡ ταύτιση), αὐτοῦσια τὰ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὸν Κ. Μισαηλίδη.

6. Λογοδοσίαι Μητᾶ Ἀθηντοπούλου προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου 1918-1922, Ἀθῆναι 1972.

σεως εκατονταετηρίδος από τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ πρώτης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως»⁷. Τὴν ἰδία ἀκριβῶς ἡμέρα καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο βῆμα θὰ μιλοῦσε καὶ ὁ Κ. Μισαηλίδης μὲ θέμα «Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ μέτωπο»⁸. Τῇ διάλεξί τοῦ Μισαηλίδη εἶχε διοργανώσει ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων Κωνσταντινουπόλεως». Ὁ σύλλογος αὐτὸς συστήθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1921 μὲ σκοπὸ τὴ συμπαράστασιν στὸ μαχόμενον στρατό. Ἰδρύσε στὴ Σμύρνη τὸν «Κυανοῦν Σταυρὸν» καὶ διοργάνωσε ἀποστολὰς στὴν Προύσα καὶ στὸν Σαγγάριο, στίς ὁποῖες ἔλαβαν μέρος κυρίες γιὰ νὰ μοιράσουν διάφορα εἶδη στὸ στρατό, καθὼς καὶ οἱ καλύτεροι γιανοὶ τῆς Πόλης. Ἡ Ἀλεξάνδρα Κέντρου, ψυχὴ τοῦ συλλόγου, μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, μαζὶ μὲ τὸν πατέρα της, γνωστὸ δημοτικιστὴ γλωσσολόγο τῆς Πόλης γιαντρὸ Φώτῃ Φωτιάδῃ, συμμετεῖχαν στίς ἀποστολὰς αὐτές. Ἡ Ἀλ. Κέντρου ἔδωσε τὴν ἰδέα στὸν Κ. Μισαηλίδη νὰ παρουσιάσει, ὡς προσκεκλημένους ὁμιλητὰς τοῦ Συνδέσμου, τίς νίκες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ ΕΦΣΚ⁹.

Ὅπως εἶχε προγραμματισθεῖ, προηγήθηκε ἡ διάλεξι τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ ΕΦΣΚ Ὁδ. Ἀνδρεάδῃ. Ὁ ἀγορητὴς μίλησε γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα μπροστὰ σὲ ἐκπροσώπους τῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἀναφερθεῖ στὸ ὄνομα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Αὐτὸ ὅχι μόνον δὲν ἔμεινε ἀπαράτηρητο ἀπὸ τὸ πολυπληθέστατον ἀκροατήριον, ποὺ εἶχε συρρεῦσει γιὰ νὰ ἀκούσει καὶ τὸν Κ. Μισαηλίδη, ἀλλὰ προκάλεσε θύελλα διαμαρτυριῶν ὅταν ὁ ρήτορας κατέβηκε ἀπὸ τὸ βῆμα¹⁰. Πρῶτος ὁ Β. Ἀριστόβουλος ἔλαβε τὸ λόγο: «Εἶναι ἔγκλημα καὶ βεβήλωσις... αὐτὸ τὸ ὅποιον ἐγένεν ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου. Ὁ κατ' ἐξοχὴν συντελεστὴς τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ὑπῆρξεν ὁ Βενιζέλος»¹¹. Ἀκολούθησαν παρατεταμένες ἀποδοκιμασίαι γιὰ τὸ ρήτορα καὶ ἐπευφημίες γιὰ τὸν «ἐλευθερωτὴ τῆς Φυλῆς». Ὁ πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, Μηνᾶς Αὐθεντόπουλος, ἀναγκάστηκε νὰ ἀπαντήσῃ καὶ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ πλήθους μὲ τὰ λόγια αὐτά: «Αὕτῃ αὕτῃ, κύριοι... ἡ ἔντονος διαμαρτυρία σας διὰ τὴν παράλειψιν, οὐχὶ σκόπιμον, πιστεύω, τοῦ ὀνόματος ἐκείνου τοῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωποῦν ἢ μᾶλλον ἐνσαρκῶν εἰς τὰς ἡμέρας μας τὴν Μεγάλῃν Ἰδέαν ἐφύττευε μὲ τὴν

7. Γιὰ τὸν πλήρη αὐτὸν τίτλον τῆς διαλέξεως βλ. *Λογοδοσίαι*, β.π., σ. 82. Ὁ Ὁδ. Ἀνδρεάδης ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας, δημοσιογράφος (ἔγραφε ἰδίως στὴν ἐφ. *Νεολόγος*), πρόεδρος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ ΕΦΣΚ καὶ διοικητικὸ μέλος διαφόρων συλλόγων τῆς Πόλης, βλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Διδασκαλικὸς Σύνδεσμος. Ἐκθεσίς. . . μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1907. . ., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1908, σ. 10 κ.ε. Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδούλου, *Τὰ Ταταῦλα, ἡτοι ἱστορία τῶν Τατασούλων*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 241-3. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ 1800-1863-1913*, Ἐν Ἀθῆναις 1934, σ. 450-1.

8. *Κ.Μ.*, σ. 15-6 ἐφ. *Πρόσδος*, 23 καὶ 25.12.1921, *Πρωτὰ*, 24.12.1921.

9. *Κ.Μ.*, σ. 5-6, 11.

10. *Κ.Μ.*, σ. 16-7, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

11. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

χειρά του εις τὴν ψυχὴν ὄλων μας ἀάδιον εὐγνωμοσύνην ὡς πραγματοποιήσαι τὰς προαιωνίους ἐλπίδας μας, ἦτοι τὴν Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αὐτὴ ἡ δικαία διαμαρτυρία σας ἀποτελεῖ ἤδη τὴν ἐξαγνιστήριον θυσίαν διὰ τὴν γενομένην παράλειψιν τοῦ ὀνόματός του ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ χώρῳ τὸν ὁποῖον κοσμεῖ ἡ εἰκὼν τοῦ ἰσοβλίου ἐπιτίμον προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλ. Συλλόγου.

Ἐπὶ τούτοις, νομίζω κύριοι, ὅτι εἴμεθα ἐν πλήρει τάξει εὐλογοῦντες μεγαλοφῶως τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλευθερίου Βενιζέλου καὶ ἀνακράζοντες ὀλοφύχως πάντες: Ζήτω ὁ Ἑλευθέριος Βενιζέλος»¹². Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀνδρεάδης προσπάθησε νὰ δώσει ἐξηγήσεις· τὸ ἐπεισόδιο θεωρήθηκε ὅτι ἔληξε μὲ τὴ διαβεβαίωση τοῦ δημοσιογράφου Παναοῦ Κεσίσογλου ὅτι στὸ μέλλον θὰ μιλοῦσε αὐτὸς γιὰ τὴν ἐκπροσώπηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τὸν Βενιζέλο¹³.

Ἐντελῶς διαφορετικῇ ἔκβασι ἔλαβε ἡ διάλεξη ποὺ ἀκολοῦθησε ἀμέσως. Ὁ ὁμιλητὴς κατασυγκίνησε τὸ κατὰμεστο ἀκροατήριό του ποὺ τὸν ὑποχρέωσε νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ συνεχίσει τίς ὁμιλίες του¹⁴. Ἀπὸ τὴν ἐπομένη ὁ Τύπος ἔδωσε τὴ συνέχεια: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στηλίτευση τῆς θέσεως ποὺ ἔλαβε ὁ Ἀνδρεάδης στὸ θέμα Μεγάλῃ Ἰδέᾳ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐγκωμιαστικά σχόλια γιὰ τὴν ὁμιλία τοῦ Κ. Μισαηλίδη.

Ἡ ἐφημερίδα *Πρόοδος* τοῦ Κ. Σπανοῦδῃ πρωτοστάτησε στὸ δημοσιογραφικὸ σάλο. Ὁ σχολιαστής της ἔγραφε χαρακτηριστικά: «Τὸ ἔργον τοῦ Βενιζέλου διὰ τὴν Μεγάλην Ἰδέαν βροντοφωνοῦν οἱ πέτρες τοῦ δρόμου καὶ ὁ κ. Ἀνδρεάδης τὸ παρесиώτησε διὰ νὰ ικανοποιήσῃ μωρὰν ἀδυναμίαν του πρὸς τοὺς φέροντας τίτλους καὶ ἀξιώματα. Ἐχάθη ἐμπρὸς του τὸ ἐκτυφλωτικὸν ὄραμα τῆς Ἑθνικῆς μεγαλοφυΐας καὶ ὁ μικρὸς του νοῦς ἐθαμβώθη ἀπὸ τὸ πυρολάμπον φῶς τῶν τιτουλῶν. Ὡς τῆς μωρίας καὶ τῆς κουνφότητος!»¹⁵. Ὁ μητροπολίτης Νικαίας Βασίλειος (Γεωργιάδης), μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀπέστειλε ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀνδρεάδην, στὴν ὁποία τὸν κατηγοροῦσε δριμύτητα ὅτι παραχάραξε τὴν «ἐθνικὴν ἀλήθειαν», τοῦ καταλόγιζε «ἐθνικὸν σολοικισμὸν καὶ βαρβαρισμὸν», τὴν δὲ πράξιν του ἀποκαλοῦσε «ἐπαίσχυντον»¹⁶.

12. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόοδος*, 28.12.1921. Γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Αἰθεντόπουλο, βλ. *Δελτίον Μεγαλοσχολιῶν*, Ἰανουάριος 1940, σ. 38-9 [βιογραφικὸ καὶ ἐργογραφικὸ σημεῖωμα], σ. 39-44 [νεκρολογία ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Λαοδικείας Δωρόθεο]. *Τεκτονικὴ ἐορτὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει στοᾶς «Ἀρμονία» ἐπὶ τῇ τεσσαρακονταετίᾳ τῆς διδασκαλίας τοῦ καθηγητοῦ Μηνᾶ Αἰθεντοπούλου* (Παράρτημα τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ *Πυθαγόρας*, Ἰούλιος 1930), Ἀθήναι. Τμῆμα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μ. Αἰθεντόπουλου ἔχει καταταθεῖ στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

13. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόοδος*, 28.12.1921. Γιὰ τὸν δημοσιογράφον Π. Κεσίσογλου, βλ. Χαρίτ. Μισαηλίδη, «Τὸ ἱστορικὸ Φανάρι», *Ἀρχεῖον τοῦ Ἀραβικοῦ Θεογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσανροῦ*, 31 (1965), σ. 347.

14. *Κ.Μ.*, σ. 17.

15. *Κ.Μ.*, σ. 21 ἐφ. *Πρόοδος*, 28.12.1921.

16. *Κ.Μ.*, σ. 19 ἐφ. *Πρόοδος*, 28.12.1921.

Παράλληλα, πολλές ἐφημερίδες τῆς Πόλης δημοσίευσαν πολύσθηλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τῆς διάλεξί τοῦ Μισαηλίδη¹⁷, ἡ ὁποία χαρακτηρίσθηκε «τραγούδι» καὶ «ἄσμος πρὸς τὸν ἀθάνατον στρατὸν μας»¹⁸.

Ὁ «Συνδесμος τῶν Ἑλληνίδων Κωνσταντινουπόλεως» διοργάνωσε γιὰ τὶς 2 Ἰανουαρίου 1922 καὶ δευτέρα διάλεξί τοῦ Κ. Μισαηλίδη, προτοῦ αὐτὸς ἀναχωρήσει γιὰ τὸ μέτωπο, πάλι στὴν αἴθουσα τοῦ ΕΦΣΚ, καὶ μὲ θέμα «Ἡ ἐποποιία τῶν μαχῶν τοῦ Σαγγαρίου»¹⁹. Τὴν ὀρισμένη ὅμως ἡμέρα, λίγα λεπτά πρὶν ἀρχίσει τὴν ὁμιλία του, εἰδοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Μητῶ Ἀθθεντόπουλο ὅτι ὁ ΕΦΣΚ γιὰ τελευταία φορὰ τοῦ παραχωροῦσε τὸ βῆμα του. Ὁ ὁμιλητὴς ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ δὲν εἶπε τίποτα, ἀλλὰ ὅταν τέλειωσε καὶ στὴν ἐπιμονὴ τοῦ κοινοῦ νὰ ἐπανέλθῃ μὲ νέα του διάλεξί γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, δῆλωσε ὅτι τοῦτο τοῦ εἶχε ρητὰ ἀπαγορευθεῖ ἀπὸ τὸν πρόεδρο²⁰. Προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσει αὐτὸ πού τὸν ὤθησε νὰ ἀναγγεῖλει, στὸ εὐσυγκίνητο σὲ παρόμοιες περιπτώσεις κοινὸ, τὴν ἀπαγόρευση τοῦ Συλλόγου, παραγωνρίζοντας τὶς συνέπειες, γράφει στὸ ἡμερολόγιό του: «Δὲν ξέρω σὲ ποιά ψυχολογικὴ στιγμῇ βρέθηκα καὶ τί μὲ ὤθησε. Πέρασαν ἀπὸ τὸν νοῦ μου ὁ μαχόμενος στρατός, τὸ ἔθνος πού ἀγωνίζεται τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα, εἶδα τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ ἀκροατηρίου μου, τὰ δάκρυά του, τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιστρατευθοῦν ὅλα, τὰ πάντα γιὰ τὸν μεγάλον ἀγῶνα, καὶ δὲ θυμᾶμαι τί ἄλλο. Καὶ ἀπαντῶ: Διότι ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος μοῦ ἀρνεῖται εἰς τὸ ἐξῆς τὸ βῆμα του»²¹. Ἡ δῆλωση πάντως αὐτὴ προκάλεσε τὴ γενικὴ κατακραυγὴ. Οἱ παριστάμενοι ἀποδοκίμασαν τὸ προεδρεῖο καὶ ζήτησαν νὰ μάθουν τὴν ἀληθινὴ αἰτία τῆς ἀπαγόρευσης. Ἡ πρόεδρος τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων» Σ. Κ. Σπανοῦδῃ προσπάθησε, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, νὰ κατευνάσει τὴν κοινὴ γνώμη, τονίζοντας ὅτι δὲν «πταίει ποσῶς ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ἀθθεντόπουλος, ὁ ἀγνότατος αὐτὸς πατριώτης καὶ ιδεολόγος. . . ἀλλὰ πταίει ὁ ἀέρας αὐτὸς πού φυσᾷ μέσα εἰς τὸν Σύλλογον, ἓνας ἀέρας μεσαιωνισμοῦ». Ἀπέδωσε τὴν ἀπαγόρευση στὴ δημοτικὴ γλῶσσα πού χρησιμοποίησε ὁ ρήτορας, «γλῶσσα πού μιλοῦν τὰ παλληκάρια μας ὅταν πηγαίνουν νὰ σκοτωθοῦν»²². Ἡ ἐφημερίδα *Πρόδος* παραδέχθηκε ὅτι ὁ Μισαηλίδης προέβη σὲ ἄστοχῃ ἐνέργεια, ὅτι δὲν ἔπρεπε μὲ κανέναν τρόπο νὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ἀπαγόρευση στὸ ἀκροατήριον, ἀλλὰ νὰ ἀπαιτηθεῖ ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸ προεδρεῖο ἢ νὰ ζητήσει τὴ δικαίωσή του ἀπὸ τὸν Τύπο²³.

17. *Κ.Μ.*, σ. 23 στίς ἐφ. τῆς Πόλης *Πρωΐα*, 29.12.1921, *Πρόδος*, 29.12.1921, *Πατρίς*, 29.12.1921, *Ταχυδρόμος*, 30.12.1921 καὶ *Χρόνος*, 31.12.1921.

18. *Κ.Μ.*, σ. 20 ἐφ. *Κῆρυξ*, 21.12.1921.

19. *Κ.Μ.*, σ. 24 ἐφ. *Πρόδος* καὶ ἄλλες ἐφημερίδες τῆς 31.12.1921.

20. *Κ.Μ.*, σ. 26-7.

21. *Κ.Μ.*, σ. 27. Πρβλ. καὶ *Κ.Μ.*, σ. 28 ἐφ. *Πρωΐα*, 4.1.1922 καὶ *Χρόνος*, 3.1.1922.

22. *Κ.Μ.*, σ. 29 ἐφ. *Πρόδος*, 4.1.1922.

23. *Κ.Μ.*, σ. 30-1 ἐφ. *Πρόδος*, 4.1.1922.

‘Ο ΕΦΣΚ, στην επιθυμία του να αναγάγει το ζήτημα σε θέμα γενικής λειτουργίας του, κοινοποίησε ότι, σύμφωνα με άρθρο του Κανονισμού του, παραχωρεί την αίθυσά του στους φιλεκαπιδευτικούς συλλόγους και στα έθνικά καθιδρύματα ύστερα από γραπτή αίτηση· «αί δὲ δημόσια διαλέξεις. . . εἶναι ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ»²⁴. ‘Η ἐξήγηση αὐτὴ θεωρήθηκε γριφώδης ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Πρωτὰ*²⁵. ‘Ο συντηρητικὸς Νεολόγος ἐκφράσθηκε μὲ ὑπαινιγμούς· ἰδιαίτερα μειωτικούς γιὰ τὸν Κ. Μισαηλίδη: «Τὸ βῆμα τοῦ γεραροῦ σωματείου ἦτο ἀνέκαθεν τὸ βῆμα τῆς μετροεπείας καὶ τῆς ψηφιοῦς, ψηφιοῦς σκέψεως καὶ κρίσεως. Ἀφ’ ὅτου ὅμως τὸ προεδρεῖον ἐνδίδον εἰς ἐπιρροὴς τῆς ταραχώδους ἐθνικῆς περιόδου ἦν διανύομεν ἤρξατο νὰ ἐπιτρέπη τὸ βῆμα τοῦτο ἀβασανίστως εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα, ἐπόμενον ἦτο ν’ ἀναρριχηθῇ ἐπ’ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀγραμματοσύνη καὶ ἡ λογοκοπία καὶ ἡ δημαγωγία»²⁶. Στὴν ἀπάντησή του στοὺς πικροὺς αὐτοὺς ὑπαινιγμούς, ὁ Μισαηλίδης ἀνέφερε ὅτι εἶχε ἐπανειλημμένες προτάσεις ἀπὸ τὸ συντηρητικὸ αὐτὸ φύλλο γιὰ νὰ γράψῃ ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτής, τίς ὁποῖες ὅμως δὲν ἀποδέχτηκε²⁷. Τὸ ἐπεισόδιο συζητήθηκε σὲ «θυελλώδη συνεδρίαν» τοῦ Συλλόγου, ἡ ὁποία διακόπηκε καὶ δὲν κατέληξε σὲ ἄρση τῶν παρεξηγήσεων²⁸, παρὰ τὴν προσπάθεια ἐξομάλυνσης ποὺ κατέβαλαν οἱ πρόεδροι τῶν δύο σωματείων, τοῦ ΕΦΣΚ καὶ τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων»²⁹. ‘Η συνεδρία αὐτὴ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ σχολιασθεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Τύπο ἡ στάση τοῦ Συλλόγου. Ἄλλοι τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ἰδεολογικὴ καὶ γλωσσικὴ ἀκαμψία· τὸν μέμφονταν ὅτι σὲ κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου ἔμενε προσκολλημένος στὰ ψυχρὰ ἄρθρα τοῦ Κανονισμοῦ καὶ ἀρνιόταν τὸ βῆμα σὲ ρήτορες ποὺ θὰ ἐμφύχωναν καὶ θὰ ἐνθουσίαζαν: «Κανονισμοί. Διατάξεις. Γράμμα νόμων. Πότε; Ὅταν Ἔθνος καὶ Ἐκκλησία στρατεύονται. Ὅταν ὅλα πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος διὰ νὰ προηγηθῇ ὁ ἐθνικὸς ἀγὼν καὶ πᾶσα δι’ αὐτὸν συνδρομή. Ὅταν πρὸ παντὸς πρέπει νὰ κοιμᾶται κάθε διάταξις τυπικὴ καὶ νὰ ἀγνοηθῇ μόνον ὁ ἐνθουσιασμός καὶ τὸ αἶσθημα. Διότι αὐτὰ χρειάζονται διὰ τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς πατρίδος καὶ τίποτε ἄλλο. Ἐχετε καιρὸν νὰ ἐφαρμόσετε τοὺς τύπους. Ἀλλὰ τώρα ἀνοίξατε διὰπλάτα ὅλα, καὶ τὰ κτήρια τῶν ὁποίων προῖστασθε καὶ τὰ βήματα τῶν ὁποίων ἐφορεῖσθε, διὰ νὰ τονωθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ Ἔθνους, διὰ

24. Κ.Μ., σ. 32 ἐφ. Χρόνος, 4.1.1922. Πρβλ. Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. . ., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1920, σ. 30-1 [ἄρθρο 144].

25. Κ.Μ., σ. 33 ἐφ. *Πρωτὰ*, 5.1.1922.

26. Κ.Μ., σ. 33 ἐφ. *Νεολόγος*, 4.1.1922.

27. Κ.Μ., σ. 35 ἐφ. *Πρωτὰ*, 9.1.1922.

28. Κ.Μ., σ. 36-7 ἐφ. *Πρόοδος*, 8.1.1922. Κ.Μ., σ. 38-9 ἐφ. *Πρωτὰ*, 8.1.1922.

29. Κ.Μ., σ. 40-1 ἐφ. Χρόνος, 8.1.1922, ἐφ. *Πρόοδος*, 8.1.1922, ἐφ. *Ταχυδρόμος*, 8.1.1922.

νά στηθοῦν ἐργαστήρια λουτροῦ παλιγενεσίας καὶ ἐθνικῶν θριάμβων»³⁰.

Ὁ Νεολόγος δικαίῳ τὸ Σύλλογο, παραδεχόμενος ὅτι ἦταν θέμα Κανονισμοῦ καὶ μεμφόμενος ὅσους στὴ συνεδρία θέλησαν νὰ ἀποδοκιμάσουν τὸ προεδρεῖο: «Οὕτω κατὰ τὴν τελευταίαν γενικὴν τακτικὴν συνεδρίαν. . . ἐκμεταλλευθέντες τὸν θόρυβον ἄλλοι καὶ ἱππῶται καὶ πρόμαχοι ἀναδειχθέντες προσήλθον μάλιστα ἐκεῖνοι, οἵτινες πρόσκεινται τοῖς μαλλιαροῖς καὶ φωνασκούντες ἐζήτουν, ἵνα προκαλέσωσι τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ προεδρείου. . .». Τὸ ἴδιο φύλλο θεώρησε ὕβρη γιὰ τὴν ἐξηντάχρονη δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου τὶς ἀντιδράσεις, γενικά, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς γιὰ τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων τοῦ Κ. Μισαηλίδη³¹. Κατὰ τὴν ἐφημερίδα *Πρόοδος*, πολλοὶ χαρακτήρισαν τὴν ἐνέργεια αὐτὴ ὡς ἐπεισόδιο μεταξὺ ΕΦΣΚ καὶ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων», ἀποψή ὅμως ὅχι ἀποδεκτὴ: «Πρόκειται περὶ πράγματος πολὺ σοβαρωτέρου παρὰ περὶ ἐνὸς ἐπεισοδίου. . . Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μᾶς ἐξήγειρε δὲν εἶναι ἓνα ἐπεισόδιον. Εἶναι ἡ ἀπαγορεύσεις διαλέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐξύμνουν τὸ ἔργον τοῦ στρατοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐνίσχυνον τὸν λαὸν εἰς τὴν πίστιν του πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ ἐθνικὸν του μέλλον»³².

Τὸ σατιρικὸ περιοδικὸ *Ἄνω-Κάτω* τοῦ Χρ. Δελῆ δημοσίευσε μία ἐντυπωσιακὴ γελοιογραφία: δύο ἀρχαῖοι Ἕλληνες στέκονται ὁ ἓνας ἀντίκρου στὸν ἄλλο. Τὰ κράνη, οἱ ἀσπίδες καὶ τὰ δόρατά τους φέρουν ἀντίστοιχα τὶς ἐπιγραφές («Νεολόγος», «Ἀπαρέμφατα», «Δυϊκὸς ἀριθμός»). Στὸ πάνω μέρος ἡ ἐπιγραφή: «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» καὶ στὸ κάτω ἡ λεζάντα: «Ὁ μεσαιωνισμὸς στὰ ὅπλα. Οἱ γλωσσικοὶ μπεχτσῆδες τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου»³³. Τὸ ἴδιο περιοδικὸ παρώδησε ὑποθετικὸ ἀπόσπασμα διαλέξεως γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. Τὸ παραθέτουμε αὐτούσιο:

«ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΔΙΑΛΕΞΙΣ

Στὴ γλώσσα ποὺ τὴν θέλει τὸ προεδρεῖον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.

Τοῦ ἐκ τοῦ μετώπου ἄρτι ἐπανακάμψαντος πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κ. Ἀορίστου Δυνικοῦ.

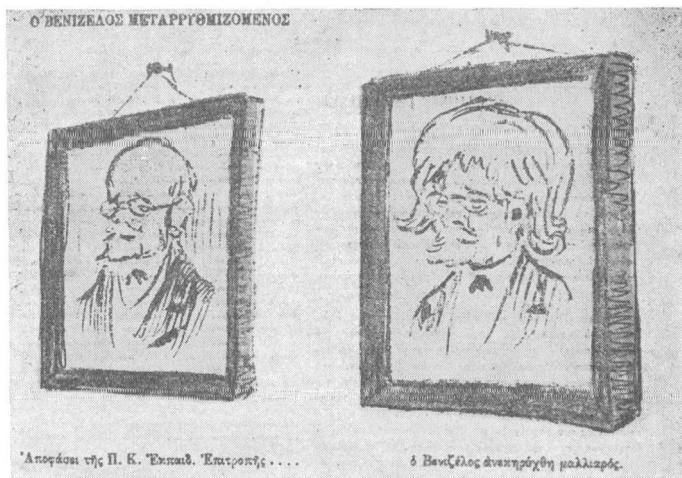
Ἐκ Δορυλαίου ὁ στρατὸς ἐξελαύνει σταθμοὺς τρεῖς καὶ παρασάγγας εἴκοσι ἐπὶ τὸν Σαγγάριον ποταμόν, ὅντα τὸ εὖρος πλέθρον. Ἐντεῦθεν ἐξελαύνει παρασάγγας πεντεκαίδεκα ἐπὶ Πολατλίον, πολίχνην οἰκουμένην. Ἐνταῦθα ἔμεινεν ἡμέρας πέντε. Ἀμφιλεξάντων δέ τι ἐνταῦθα

30. Κ.Μ., σ. 43-4 ἐφ. *Πρόοδος*, 8.1.1922.

31. Κ.Μ., σ. 45-6 ἐφ. *Νεολόγος*, 8.1.1922.

32. Κ.Μ., σ. 53 ἐφ. *Πρόοδος*, 9.1.1922.

33. Κ.Μ., σ. 51 περ. *Ἄνω-Κάτω* [1922]. Μπεχτσῆδες: ἀπὸ τὰ τούρκικα, κατὰ λέξη νυκτοφύλακες, φρουροί, πρβλ. Βασιλείου Γ. Βετσόπουλου, «Ἡ Πόλη μας (ἔπως ἦτο. . .)», *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λογογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ*, 33 (1967), σ. 221-2.

Έφ. Έμπρός (Πόλης) 18 Ιανουαρ. 1920, άρ. 75, σ. 5.

Περ. "Ανω Κάτω (Πόλης) 1922. (Βλ. Κ.Μ., σ. 51).

τοῦ τε πρόγκιπος Ἀνδρέου καὶ Προγονίδου τοῦ στρατηγοῦ (Παπούλα τοῦ χυδαῖστὶ καλουμένου), ἐλθὼν οὗτος πρὸς τὸ στράτευμα, ἔλεξε τάδε: Ὡς ἄνδρες, δῆλον ὅτι πορεύεσθαι ἡμᾶς δεῖ ἐπὶ Ἀγκυραν, πόλιν πλουσίαν, ὅπου ἐξομεν τὰ ἐπιτήδεια. Οὐκ ἂν οὖν θαναμάζοιμι εἰ οἱ πολέμοι, ὥσπερ οἱ δειλοὶ κόνες, φεύγουσιν. Εἰ μὲν οὖν ἄλλο τις βέλτιον δοῖ, ἄλλως ἐχέτω. Ὅτω δὲ δοκεῖ ταῦτα ἀνατεινᾶν τὴν χεῖρα.

Μετὰ ταῦτα ἀριστήσαντες οἱ ἄνδρες. . . ἄρπαξαν τὰ μάνλιχερ, πεθαμένοι στὰ γέλοια γιὰ τὶς ἐλληνικοῦρες ποὺ δὲν κατάλαβαν»³⁴.

Ἡ προσωπικὴ ἐρμηνεία ποὺ ἔδωσε ὁ Μισαηλίδης στὴν ἄρνηση τοῦ Συλλόγου γιὰ τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων τοῦ ἦταν ἡ ἀντιζηλία ποὺ κίνησαν αὐτὲς καὶ τὸ πολυπληθέςτατο ἀκροατήριό τους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς διαλέξεις τακτικῶν ρητόρων τοῦ ΕΦΣΚ, οἱ ὁποῖοι μιλοῦσαν μπροστὰ σὲ κενὰ καθίσματα. Γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν «περὶ τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον» γράφει ὁ ἴδιος: «Οἱ κοσμοπλημμύρες τῶν διαλέξεων μου ἐνοχλοῦσαν τὰ νεῦρα τους, ἔθιγαν τὴ φιλοτιμία τους»³⁵. Ἔτσι, ἀπογοητευμένος, ἀποφάσισε νὰ φύγει, μὲ σκοπὸ πάλι τὴν κατεύθυνση πρὸς τὸ μέτωπο. Προηγουμένως «ὁ ἡρωϊκὸς βάρδος τῶν καλινίκων ἀγώνων τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ ἐμπνευσμένος ψάλτης αὐτοῦ, ὅπως τὸν ἀποκάλεσε ἡ *Πρωΐα*³⁶, εὐχαρίστησε τὸ κοινὸ τῆς Πόλης: «Στὴν πολυκύμαντὴ ζωὴ μου θὰ διατηρῶ πάντα ὡς ἱερώτερη ἀνάμνηση, τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὰ δάκρυα ποὺ ἀνέβαιναν ἀπὸ τὴν καρδιά σας στὰ μάτια τὴν ὥρα ποὺ ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ Συλλόγου ὕψωνα σὰν νικητήριον ὕμνον πρὸς τὸν σὺρανό, τὸ τραγοῦδι τοῦ στρατοῦ μας»³⁷.

Τὸ ὅλο θέμα ὅμως παρέμεινε ἀνοικτὸ καὶ γιὰ τὸ Σύλλογο καὶ γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη. Ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων», ὥστόσο, δέχθηκε ὅτι μετὰ τὶς ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν στὴ συνεδρία τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὸν πρόεδρο Μ. Αὐθεντόπουλο, θεωροῦσε τὸ «ἐπεισώδιον *λήξαν*»³⁸. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ *Πρόοδος*, παρ' ὅλη τὴν ἀντιπολιτευτικὴ πρὸς τὸ Σύλλογο στάση της, παραδέχθηκε ὅτι προσωπικὰ ὁ πρόεδρος, «ἄξιος πάσης τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ τεράστιον ἔργον τὸ ὁποῖον διεξήγαγε», δὲν εὐθύνεται, ὅτι ὑπῆρξε θύμα τῆς καλοσύνης του καὶ τῆς ὑποχωρητικότητάς του καὶ ὅτι ἄλλοι ἦταν οἱ «δημιουργοὶ τοῦ ζητήματος»³⁹.

Μέλη τοῦ Συλλόγου ἀξίωσαν νὰ γίνεи νέα συνεδρία, γιὰ νὰ καθορισθεῖ ἡ εὐθύνη τοῦ προεδρείου ἀπέναντι στὸ ὅλο ζήτημα⁴⁰. Ἡ συνεδρία αὕτη, κατὰ τὴν

34. *K.M.*, σ. 52.

35. *K.M.*, σ. 54.

36. *K.M.*, σ. 55 ἐφ. *Πρωΐα*, 9.1.1922.

37. *K.M.*, σ. 56 ἐφ. *Πρόοδος*, 9.1.1922.

38. *K.M.*, σ. 58 ἐφ. *Χρόνος*, 11.1.1922.

39. *K.M.*, σ. 57 ἐφ. *Πρόοδος*, 11.1.1922.

40. *K.M.*, σ. 59 ἐφ. *Πρόοδος*, 12.1.1922.

έφημερίδα *Χρόνος*, αποκατέστησε τὰ πράγματα καὶ ἀπῆλλαξε τὸ προεδρεῖο ἀπὸ τῆ μομφῆ πού τοῦ εἶχαν προσάψει οἱ ὑπερασπιζόμενοι τὸ μικρασιάτη ἀνταποκριτή⁴¹.

Κατὰ τὴν έφημερίδα *Πρόοδος*, ἡ ὑπόθεση δὲν διευθετήθηκε ῥηϊκὰ, γιὰτὶ ἡ μειοψηφία τῆς ὀλομέλειας καταψήφισε καὶ ἐπομένως ὑπερτίμησε τὰ ἔκτροπα πού ἀκολοούθησαν τὴν ὁμιλία τοῦ Μισαηλίδη⁴². Γιά τὰ ἐπεισόδια τῆς ὁμιλίας τοῦ Ἀνδρεάδη καὶ γιά τὴν αἰτία πού τὰ προκάλεσαν δὲν τέθηκε θέμα κρίσεως: «ὠμίλησε περὶ ἐκτρόπων εἰς τὴν πρότασίν του τὸ προεδρεῖον κατὰ τὴν διάλεξιν τοῦ κ. Μισαηλίδου. Καὶ δὲν ὠμίλησε διὰ τὰ πραγματικά ἔκτροπα τῆς διαλέξεως τοῦ κ. Ἀνδρεάδου. Καὶ ἀντιπαρῆλθε τοῦτο ἀβρόχοις ποσί, ἐνῶ αὐτὸ πρὸ παντός εἶχε τὴν ὀφειλὴν νὰ προτάξῃ. . . Τὸ προεδρεῖον νομίζει ὅτι κατήγαγε νίκην. Ἦμπορεῖ νὰ τὸ νομίζῃ. Ἀλλὰ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς δημοσίας γνώμης ζήτημα—διότι περὶ αὐτοῦ καὶ μόνον πρόκειται— δὲν ἐκανονίσθη, μᾶλλον δὲ ἐχειροτέρευσεν»⁴³.

Στὸ μεταξὺ ὁ Μισαηλίδης ἐπέστρεψε στὴ Πόλη ὅπου ἀμέσως ἔλαβε προσκλήσεις ἀπὸ ἰδιῶτες καὶ ἐπιτροπὲς γιά νὰ συνεχίσει τίς ὁμιλίες του. Ἀποφάσισε νὰ ζητήσει ὁ ἴδιος ἀπειθείας τὴν ἄδεια τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ ἔλαβε ἔγγραφη ἀρνητικὴ ἀπάντησι: «Σὰς ἀνακοινοῦμεν μετὰ λύτης εἰλικρινοῦς ὅτι τὸ προεδρεῖον δεσμευόμενον ὑπὸ τοῦ 88 ἄρθρου τοῦ Κανονισμοῦ⁴⁴ δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ διαλέξεις σας ἐν τῇ αἰθούσῃ του, ἀφοῦ μάλιστα καὶ πᾶσαν ἄλλην κατ' οἰκονομίαν τοῦ οἰκείου ἄρθρου ἐρμηνεῖαν ἀποκλείει δυστυχῶς ἡ θλιβερωτάτη ἀνάμνησις τοῦ προσφάτου ἔτι ἐπεισοδίου ἐκεῖνου, τὸ ὅποιον ἐπηκολούθησε τὴν τελευταίαν ἐν τῷ συλλόγῳ διάλεξίν σας, ἀπειλήσαν αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ γεραοῦ ἰδρυμάτος, ἐξόχως σεβαστοῦ ἀνέκαθεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἡμέτερον καὶ ξένον. Πρόσθετον δ' ἐκ προνοίας λόγον τῆς ἀρνήσεώς του ἔχει τὸ προεδρεῖον τὸν κίνδυνον νέου περὶ τὴν ἀκρόασιν ὑμῶν θορύβου ὡς καὶ τὸν κίνδυνον τῆς ἀνακινήσεως ζητήματος. . . ὡς συνεπαγομένων ὀλέθρια κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου ἀποτελέσματα»⁴⁵.

Ἀπὸ τοὺς λόγους πού πρόβαλε ὁ ΕΦΣΚ στὴν ἄρνησή του, ὁ Μισαηλίδης θεώρησε, φαίνεται, βασιμότερο τὸ σχετικὸ μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἄρθρο τοῦ καταστατικοῦ ἔτσι ζήτησε νὰ ἐγγραφεῖ μέλος τοῦ Συλλόγου μαζί μὲ δύο ἄλ-

41. *Κ.Μ.*, σ. 59 ἐφ. *Χρόνος*, 14.1.1922.

42. *Κ.Μ.*, σ. 60, 62-4 ἐφ. *Πρόοδος*, 15.1.1922.

43. *Κ.Μ.*, σ. 64 ἐφ. *Πρόοδος*, 15.1.1922, πρβλ. σ. 65-6 ἐφ. *Πρόοδος*, 16.1.1922, σ. 3.

44. Βλ. *Κανονισμός*, 6.π., σ. 20 [ἄρθρο 88]: «Εἰς λογίους παρεπιδημοῦντας ἐν Κων/πόλει ἐπιτρέπεται κατ' ἀπόφασιν τοῦ προεδρείου καὶ μετὰ προηγουμένην, ἐὰν δεήσει, κατάθεσιν τοῦ χειρογράφου νὰ ποιῶσι δημοσίας διαλέξεις ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου».

45. *Κ.Μ.*, σ. 77, συνημμένη ἐπιστολὴ στὸ πρωτότυπο τῆς 5 Μαρτίου 1922, μὲ τίς ὑπογραφὰς Μ. Αὐθιεντόπουλου καὶ Ὁδ. Ἀνδρεάδη.

λους, τὸ λόγιο γυμνασιάρχῃ Κώστα Στυλιανόπουλο καὶ τὸν ποιητὴ καὶ δημοσιογράφο Μικὲ Ἀνατολέα⁴⁶. Καὶ οἱ τρεῖς ἔλαβαν ἀρνητικὴ ἀπάντησιν. Γιὰ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῇ ἔγραψαν ἐπικριτικὰ σχόλια ἡ *Πρόοδος* καὶ ὁ *Χρόνος*⁴⁷, ἐνῶ τὸ περιοδικὸ *Ἀνω-Κάτω* δημοσίευσεν τοὺς σατιρικοὺς στίχους:

«*Ὁ Σύλλογος τοῦ Μηνᾶ*
(ἐπὶ τῇ ἀπορρίψει τῆς ἐγγραφῆς διανοουμένων)

Γλεντᾶ ὁ Μηνᾶς μέσ' στὸ τσιφλίμι του,
—στὸ Σύλλογο ἤγουν δηλαδή—
καὶ τραγουδᾷ καὶ κελαῖδεϊ τῇ νίκη του!

Τὸν εἶπαν γεραρό, τὸν λένε κι ἄλλα,
κι ἔγινε αὐτὸ τὸ βῆμα καὶ ἡ σάλα
μπακάλικο, μανάβικο, ταβέρνα...
πίνει Μηνᾶ, Μηνᾶ μου κέρνα!»⁴⁸

Ἡ φήμῃ τοῦ Κ. Μισσηλίδῃ ὡς ὁμηγετῇ τοῦ μαχόμενου στρατοῦ, εἶχε πλέον ἐδραιωθεῖ στὴν Πόλιν. Ἀπὸ παντοῦ ἔφθαναν οἱ προσκλήσεις. Εἶχε ἤδη μιλήσει στὴν «Ἑλληνικὴ Λέσχῃ Χαλκηδόνος» καὶ στὸν «Ἑλληνικὸ Σύνδεσμο Ταπεινῶν»⁴⁹. Ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος Γρηγόριος (Ζερβουδάκης), μετέπειτα πατριάρχης, εἶχε παρακολούθησει ὅλες του τὶς ὁμιλίες καὶ εἶχε ἐκφρασθεῖ γι' αὐτὲς μὲ ἐνθουσιασμό. Ὁ πρόεδρος τῆς Λέσχης Μ. Ἀλτζιτζόγλου ἀποζητοῦσε τὴν ἐπανάληψή τους. Ἔτσι, μίλησε στὸ λαμπρὸ αὐτὸ σωματεῖο στὶς 3 καὶ στὶς 10 Μαρτίου 1922 γιὰ τὶς μάχες τοῦ Σαγγαρίου καὶ γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Ἀλμυρὰ Ἐρημοῦ⁵⁰. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα μίλησε, ὕστερα ἀπὸ παράκλησιν τῆς ἐφοροεπιτροπῆς Βαφεοχωρίου, στὴν αἴθουσα τοῦ ἀρρεναγωγείου τῆς Κοινότητος⁵¹. «*Λησμονοῦσα τὴν πίκρα μου—γράφει ὁ ἴδιος—ποῦ μοῦ πότισεν ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, μέσα στὶς θερμὲς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπου πῆγαινα, ἀπ' ὅπου περνοῦσα γινόμενα τὰ ἀντικείμενα κυριολεκτικῶς λατρείας. Γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι ἔβησαν*

46. *Κ.Μ.*, σ. 78. Ὁ Κώστας Στυλιανόπουλος ἦταν ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος τῆς ἐλληνικῆς ἀρμοστείας, πρβλ. «Ἡ γλωσσικὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὴν Πόλιν», *Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 9 (1921), σ. 146-7.

47. *Κ.Μ.*, σ. 78 ἐφ. *Πρόοδος*, 19.3.1922. *Κ.Μ.* σ. 79 ἐφ. *Χρόνος*, 22.3.1922.

48. *Κ.Μ.*, σ. 78 περ. *Ἀνω-Κάτω*, 22.3.1922.

49. *Κ.Μ.*, σ. 80 καὶ λυτὸ ἔγγραφο μεταξὺ σ. 80-1.

50. *Κ.Μ.*, σ. 85 ἐφ. *Πρόοδος*, 5.3.1922 καὶ 10.3.1922. Ἰδιόγραφες ἐπιστολὲς τοῦ προέδρου τῆς Λέσχης Μ. Ἀλτζιτζόγλου πρὸς τὸν *Κ.Μ.*, σχετικὲς μὲ τὶς διαλέξεις, βλ. *Κ.Μ.*, σ. 81-5.

51. *Κ.Μ.*, σ. 86 ἐφ. *Χρόνος*, 12.3.1922 καὶ περ. *Ἀνω-Κάτω*, 10.3.1922.

στη διάθεσή μου διάφορα χρηματικά ποσά για να μ' ἐνισχύσουν στους ἀγώνες μου, παρατείνοντας τὴν διαμονή μου στὴν Πόλη. Ἀρνήθηκα σ' ὅλους. . . ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀρνήσή μου αὐτὴ προσφέρθηκαν οἱ φίλοι μου νὰ νοικιάσουν τὸ μεγαλύτερο θέατρο τοῦ Πέρα, γιὰ νὰ συνεχίσω μὲ ἐλεύθερη εἴσοδο ἐκεῖ τις διαλέξεις μου. . . Μοῦ τόνιζαν οἱ καλοὶ μου αὐτοὶ καὶ ἀληθσμόνητοι φίλοι, ὅτι εἶχα καθήκον πατριωτικὸν νὰ δεχθῶ γιὰ νὰ τονώσω τὸν λαὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ τὸν προκαλέσω ἔτσι σ' ἓνα ὕλικὸ καὶ ἠθικὸ συναγεμνὸ γιὰ τὸν μαχόμενον ἑλληνικὸν στρατόν. Αὐτὸ τὸ δέχθηκα. . .»⁵². Ὅμως αὕτὴ συγκεκριμένα τὴν ὑπόσχεση δὲν μπόρεσε νὰ τηρήσει.

Στις 6 Μαρτίου 1922 μίλησε στὴν Ἑλληνικὴ Λέσχη «Κοραῖς» μὲ θέμα: «Μέσ' τις φλόγες τοῦ πολέμου» καὶ ὑποσχέθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἀξίωση τοῦ κοινοῦ πὺλ τὸν παρακολούθησε, νὰ ἐπανέλθει σύντομα. Οἱ γαλλικὲς ὅμως τοπικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς τῆς περιοχῆς κάλεσαν τὴν ἄλλη μέρα τὸ προεδρεῖο τῆς Λέσχης καὶ τὸ ὑπέβαλαν σὲ ἀνακρίσεις: «Ποιὸς εἶναι ὁ ρήτωρ; Τί σκοποῦς ἐπιδιώκει; Γιατί ὅλος αὐτὸς ὁ συναγεμνὸς γιὰ τις διαλέξεις του;». Τὸ προεδρεῖο ἔδωσε ἀνάλογες ἐξηγήσεις καὶ ἔλαβε ἐντολὴ νὰ μὴν ὀργανώσει ἄλλη διάλεξη τοῦ Κ. Μισαηλίδη στὴ γαλλικὴ στρατιωτικὴ ζώνη κατοχῆς, χωρὶς εἰδικὴ γραπτὴ ἄδεια ἀπὸ τις ἀρμόδιες γαλλικὲς ἀρχές⁵³. Τὴν ἄδεια αὕτὴ ζήτησε ὁ ἴδιος ὁ ὁμιλητὴς γιὰ μιὰ σειρὰ διαλέξεων στὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Μακροχώρι καὶ μὲ θέμα: «Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν μαχῶν καὶ τῶν στρατοπέδων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ». Ὁ Γάλλος ταγματάρχης τοῦ ζήτησε προηγουμένως νὰ διαβάσει τὰ χειρόγραφα του, διαφορετικὰ δὲν τοῦ ἔδινε τὴν ἄδεια νὰ μιλήσει: «Κύριε, μοῦ λέγει, πρὶν σὰς δώσουμε τὴν ἄδεια πὺλ ζητεῖτε, εἶναι ἀνάγκη, νὰ μᾶς φέρετε νὰ διαβάσουμε τὰ χειρόγραφα τῆς διαλέξεώς σας. — Κι ἂν δὲν μιλῶ ἀπὸ χειρογράφου; — Τότε δὲν θὰ μιλήσετε!». Ἔτσι οἱ διαλέξεις του αὐτὲς ματαιώθηκαν⁵⁴.

Προσκήσεις, καὶ μάλιστα ἐνθερμες, γιὰ νὰ μιλήσει ἔλαβε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Λαϊκὸ Σύνδεσμο «Ὁ Εὐαγγελισμὸς»⁵⁵ Ἀγίου Στεφάνου, ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ σύλλογο Κοντοσκαλίου («Ἡ Ἡὼς»⁵⁶ καὶ ἀπὸ ἐπιτροπὲς διαφορῶν κοινοτήτων. Στις προσκήσεις αὐτὲς δὲν μπόρεσε ν' ἀνταποκριθεῖ, ἐπειδὴ προέρχονταν ἀπὸ περιοχὲς πὺλ περιλαμβάνονταν στὴ γαλλικὴ κατοχικὴ ζώνη.

Στις 15 Μαρτίου ἔδωσε τὴν τελευταία του διάλεξη στὸ λογοτεχνικὸ ὄμιλο

52. Κ.Μ., σ. 87-8.

53. Κ.Μ., σ. 88-9.

54. Κ.Μ., σ. 89-91.

55. Κ.Μ., σ. 92 ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τῆς 6/19.3.1922.

56. Κ.Μ., σ. 94-5. Στὴ σ. 94 ἀντίγραφο καὶ στὴ σ. 95 συνημμένο πρωτότυπο τῆς ἐπιστολῆς τῆς 9.3.1922. Ὑπογράφουν ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου Ἀντ. Νικολαΐδης, ἱατρός, καὶ ὁ γεν. γραμματεὺς Α. Βαυλίδης.

του περιοδικού *‘Ο Λόγος*, με θέμα τη διάβαση του έλληνικού στρατού από την *‘Αλυμρά* *‘Ερμιο*⁵⁷.

Καταδιωγμένος από τις γαλλικές αρχές, παρ’ όλες τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Γάλλους στο μακεδονικό μέτωπο κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, και με τη βοήθεια του ύπατου άρμυστή Ν. Τριανταφυλλάκου, διαπεραιώθηκε σε ελληνικό έδαφος⁵⁸.

*

Τὰ περιστατικά που περιγράφηκαν παραπάνω και ό αντίκτυπός τους στην κοινωνία της Πόλης δίνουν, καθώς είπαμε, γενικότερη την εικόνα των πολιτικών και πνευματικών εξελίξεων στο διάστημα της μικρασιατικής εκστρατείας. Με την απόσταση του χρόνου και με την παράλληλη θεώρηση των παραγόντων που συνετέλεσαν ή συνδέθηκαν με τη γένεσή τους, τὰ περιστατικά αυτά μπορούν να μιλήσουν με περισσότερη ακρίβεια σήμερα και να μὴν αφήσουν έδαφος για τυχόν παρανοήσεις και έκτροπές από την αντικειμενική τους εκτίμηση.

Συνοψίζουμε τὸ πρώτο επεισόδιο: Στην αίθουσα του παλαίμαχου ΕΦΣΚ, τὸν Δεκέμβριο του 1921, αποδοκιμάζεται δημόσια ή παράλειψη ρήτορα —ήγετικού στελέχους του Συλλόγου— να αναφέρει τη συμβολή του Βενιζέλου στην πραγμάτωση της Μεγάλης Ίδεας, συμβολή ιστορικά αδιαφιλονίκητη· γιατί είναι γνωστό ότι ό Βενιζέλος είχε ένστερνισθεί τη Μεγάλη Ίδέα όχι σὰν άόριστο εύκταίο, αλλά σὰν θέμα «ἐπιτελικῆς ἐφαρμογῆς»⁵⁹. Ἀκόμη, συναισθηματικά ήταν τὰ κίνητρα της πολιτικής του σε σχέση με τη Μεγάλη Ίδέα και την υλοποίησή της. Κατὰ τὸν Στέφ. Στεφάνου «*Ο Βενιζέλος σε αντίθεση με τούς παλαιοελλαδίτες πολιτικούς, είχε τὴν καντερὴ ἐμπειρία του ὑπόδουλου και για τούτο ἡ ἀπελευθέρωση των δούλων ἀδελφῶν ἦτανε γι’ αὐτὸν μιὰ ζωερὴ ψυχικὴ ἐπιταγὴ*»⁶⁰. Αὐτὴ του τὴν ἐπιτακτικὴ ἐφεση ἔνωσε περισσότερο ό ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς που προσδοκοῦσε ἀπ’ αὐτὸν τὴ λύση. Ἡ παραγνώριση του Βενιζέλου μέσα σε κορυφαίο πνευματικὸ ἴδρυμα της Πόλης, ὅπως ό ΕΦΣΚ, ὁδηγεῖ αὐτόματα στην ἀνάγκη να ἀναζητηθοῦν και να διαπιστωθοῦν οἱ σχέσεις του Συλλόγου και της Κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας με τὸ μεγαλοϊδεάτη πολιτικό, πρὶν και μετὰ τὴν ἐκλογικὴ του ἡττα.

Ὁ ΕΦΣΚ, ἀπὸ τὸ χρόνο της ἱδρυσῆς του (1861), λειτούργησε ὡς πνευμα-

57. *Κ.Μ.*, σ. 96.

58. *Κ.Μ.*, σ. 90, 96-103.

59. Στεφ. Ί. Στεφάνου, *‘Η Ἑλληνικὴ ἐπέκταση στὴν Ἰωνία ἦτανε τάχα λάθος του Βενιζέλου;*, Ἀθήνα 1980, σ. 9.

60. Στεφ. Ί. Στεφάνου, *δ.π.*

τικό συνεκτικό κέντρο όχι μόνο της ομογένειας της Πόλης, αλλά και όλολκληρου του αλλότρωτου Έλληνισμού της Ανατολής. Μετά την άναστολή που έφερε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος στη λειτουργία του, άνασυνέταξε τις δυνάμεις του· έτσι εξακολούθησε νά παρέχει τις υπηρεσίες του, κάτω βέβαια από τις νέες ιστορικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν ως τὸ 1922 καὶ πού μποροῦν νά άποδοθοῦν έπιγραμματικά: από τὸ θρίαμβο στήν όλολκληρωτική καταστροφή. Οί λογοδοσίες τοῦ τελευταίου προέδρου του Μηνᾶ Αἰθοντόπουλου, πού καλύπτουν τή χρονική περίοδο 1918-1922, δίνουν τήν εικόνα τῆς πολλαπλῆς δραστηριότητας τοῦ Συλλόγου στο διάστημα αυτό, αλλά καὶ τὰ τεκμήρια τῆς συνάρτησης με τις ἐξελίξεις τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς⁶¹.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1918 ὁ Ἑλ. Βενιζέλος άνακηρύχθηκε ισόβιος πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, ὡς έκφραστής τῶν προαιώνιων ἔθνικῶν πόθων τοῦ Ἑλληνισμού⁶². Ἀπὸ τή στιγμή αὐτή ὁ Σύλλογος, πού οὐδέποτε στο παρελθὸν ἐπιδίωξε νά πολιτευθεῖ καὶ τὰ ἔργα του ὡς τότε δὲν ὑπῆρξαν ἀπολιτικά ἀλλὰ μόνο ἀεκπολιτισικά⁶³, συμπορεύεται με τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς μικρασιατικῆς έκστρατείας, ακολουθεῖ τὸν παλμὸ τοῦ Γένους.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1919, άπευθύνει έκκληση στις ἡγετικές πνευματικές δυνάμεις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς (ἐπίτιμα μέλη, Ἀκαδημαϊκά καθιδρύματα) γιὰ τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τοῦ Ἑλληνισμού τῆς Θράκης, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου⁶⁴. Τὸν Μάρτιο τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ πρόεδρος του, ὡς εκπρόσωπος τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, προσφωνεῖ τὸ νικητὴ ἀρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, τὴ νίκη τοῦ ὁποίου θεωρεῖ ἐπιβράβευση καὶ τῶν «συντόνων προσπαθειῶν» τοῦ Συλλόγου καθὼς καὶ εκπλήρωση τῶν σταθερῶν ἐλπίδων του γιὰ ἓνα αἰσιότερο μέλλον⁶⁵. Ἀγορητὲς ἀπὸ τὸ βῆμα του διαπραγματεύονται θέματα πού ἔχουν ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση με τὰ ιστορικά συμβάντα τῆς ἐποχῆς ἢ πού προορίζονταν νά τονώσουν τὸ ἔθνικὸ φρόνημα· διοργανῶνεῖ εἰδικὲς ἐορτὲς γιὰ τὰ ἐκατόχρονα ἀπὸ τὴν ἑλληνική ἐπανάσταση, ἐκδηλώσεις γιὰ τὸ θρίαμβο τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων στή Μικρὰ Ἀσία, λαμβάνει μέρος ὡς προσκεκλημένος τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς σὲ ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπὲρ τῶν πεσόντων⁶⁶· με λίγα λόγια, μέρος τῆς δραστηριότητάς του τείνει νά εὐθυγραμμισθεῖ με τις ἀξιώσεις πού προβάλλονται ἀπὸ τὴ διαμόρφωση

61. Λογοδοσίαι, δ.π.

62. Τατιάνας Σταύρου, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ αλλότρωτου Ἑλληνισμού*, Ἀθήναι 1967, σ. 294-5. Λογοδοσίαι, δ.π., σ. 121, 127.

63. Τατιάνας Σταύρου, δ.π., σ. 296. Λογοδοσίαι, δ.π., σ. 59.

64. Τατιάνας Σταύρου, δ.π., σ. 296-7. Λογοδοσίαι, δ.π., σ. 22, 115-20.

65. Λογοδοσίαι, δ.π., σ. 131. Πρβλ. καὶ Λεωνίδα Ι. Παρασκευόπουλου, ἀντιστρατήγου, *Ἀναμνήσεις 1896-1920*. Τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 66-7.

66. Λογοδοσίαι, δ.π., σ. 59, 75, 80-2.

τῶν νέων πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἐξελιξέων. Ἀντίστοιχη, ἐξ ἄλλου, εἶναι καὶ ἡ κινητοποίηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου· ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ σπουδαία ἐνωτικὴ δύναμη γιὰ τοὺς ἀλύτρωτους, ἔρχεται σὲ διάσταση μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ἀρχή καὶ ἀναπτύσσει πρωτοβουλίες ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἀποκατάσταση καὶ δικαίωση τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ⁶⁷.

Ἡ Κωνσταντινουπολίτικὴ ὁμογένεια στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν ἔμενε ξένη πρὸς τὶς ποικίλες δραστηριότητες ποὺ εἶχαν στόχο τὴν ἐνίσχυση, ἡθικὴ καὶ ὕλική, τοῦ ἀγώνα στὸ μικρασιατικὸ μέτωπο⁶⁸. ἀκόμη, βίωνε μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση τὸ τόλμημα τοῦ ἀγώνα αὐτοῦ, ποὺ τὸν θεωροῦσε δικαίωση γιὰ τὰ δεινὰ, τοὺς ἐξευτελισμούς καὶ τοὺς διωγμούς ποὺ εἶχε ὑποστεῖ ὁ μικρασιατικὸς καὶ θρακικὸς Ἑλληνισμός.

Οἱ πολιτικὲς μετανοεμβριανὲς ἀλλαγές δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μὴν ἔχουν τὸν ἀντίκτυπό τους καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἐκλογικὴ ἡττα τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920, κατέβασε ἀπὸ τὸ βῆθρο τοῦ τὸν κύριο ἐνσαρκωτὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας Ἐλευθέριο Βενιζέλο. Καὶ ἐνῶ στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο παγιωνόταν τὸ νέο κυβερνητικὸ καθεστῶς μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς βενιζελικῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας, στὴν Κωνσταντινούπολη σχηματίσθηκαν οἱ πρῶτοι πυρῆνες οὐσιαστικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀντίστασης στὴν παγιωμένη κατάσταση. Ἡ σύσταση τῆς «Ἐθνικῆς Ἀμυνας» ἀπὸ βενιζελικοὺς ἀξιωματικούς, πολιτικούς καὶ ἐξέχοντες Κωνσταντινουπολίτες, ἀποτελοῦσε ἰσχυρὸ ἔρεισμα γιὰ τὴν πίστη στὴ συμμαχικὴ ὑποστήριξη καὶ περίσωση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (αὐτονόμηση τῆς Ἰωνίας), ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε μόνον ὁ Βενιζέλος⁶⁹. Ἡ ἄνοδος, ἐξ ἄλλου, στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο τοῦ ἀφοσιωμένου στὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων πρῶην ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μελετίου Μεταξάκη (εἶχε παυθεῖ μετὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920) τόνωσε τὸ ἔργο τῆς Ἀμυνας⁷⁰. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ γνώμη στὴν Πόλη πίστευε ὅτι ἡ ἐκλογικὴ ἀπόφαση τοῦ Νοεμβρίου 1920 δὲν ἦταν τελεσίδικη⁷¹. Σὲ τοῦτο συντελοῦσε ἡ πίστη γιὰ τὸ ζωντάνεμα τῶν θρύλων, γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς παλαιᾶς αἵγλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ

67. Ἀλέξη Ἀλεξάνδρῃ, «Οἱ Ἕλληνες στὴν ὑπηρεσία τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας 1850-1922», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 23 (1980), σ. 399-400.

68. Πρβλ. Ἀλέξη Ἀλεξάνδρῃ, «Ἡ συνδιάσκεψη τῆς Λαζάνης 1922-1923: Ἡ διευθέτηση τοῦ θέματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 24 (1981), σ. 337.

69. Ἰωάννη Γιαννουλόπουλου, «Ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς ἐξελίξεις ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1921 ὡς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1922», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν), τόμ. ΙΕ', σ. 189.

70. Ι. Γιαννουλόπουλου, δ.π., σ. 190.

71. Πρβλ. Στὸν μεγάλο μας ἀρχηγό. Ὑμνος. Ποίησης Ζωῆς Μελανδινού. Μουσικῆ Γ. Κάλφωγλου. [Κωνσταντινούπολη], Ἰανουάριος 1921.

καὶ τὴν ἐπέκτασή του στὶς πανάρχαιες κοιτίδες του. Ἡ καταβολὴ τῆς πίστεως αὐτῆς στὴν παλαιὰ βασιλίδα τῶν πόλεων εἶχε βαθιὲς ρίζες καὶ εἶναι εὐκολο νὰ ἐρμηνευθεῖ.

Ὁ ΕΦΣΚ, διερμηνεύοντας τὸ λαϊκὸ αἶσθημα, μὲ ἐπιστολὴ του ἐξέφρασε τὴ θλίψιν του μετὰ τὴ νοεμβριανὴ ἀποτυχία τοῦ Βενιζέλου *«ἐπὶ τῷ ἀκατονομάσῳ παραγκωνισμῷ του»*⁷². Ἐξακολούθησε νὰ ἐορτάζει πανηγυρικὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱσοβίου προέδρου του. Στὶς 15 Δεκεμβρίου 1920, στὴν αἴθουσα τοῦ Συλλόγου ἀκούσθηκε τὸ «Ἐγκώμιον τοῦ Βενιζέλου» ἀπὸ τὸν Πανανὸ Κεσίσογλου. Ἡ ὁμιλία τυπώθηκε σὲ ἰδιαιτέρο τεῦχος καὶ συστήθηκε στὰ διάφορα σωματεῖα *«ὡς ἐπικάριον κατὰ τὰς κρισίμους ταύτας τοῦ ἔθνους μας ἡμέρας ἀνάγνωσμα»*⁷³.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῆς γενικῆς ἀποδοχῆς τοῦ πολιτικοῦ ποῦ ἐκπροσώπησε τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ, δὲν ἦταν δυνατόν παρὰ νὰ προκαλέσει ζωηρὰς ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἢ ἀποσιώπηση—ἐσκεμμένη—τοῦ ὀνόματός του. Ὁ ὁμιλητής, θορυβημένος, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν ἀρχῶν, δὲν ἐκπροσώπησε οὔτε τὴ θέσιν τοῦ ΕΦΣΚ οὔτε ἀνταποκρίθηκε στὶς προσδοκίες καὶ ἐπιθυμίες τοῦ κοινοῦ ποῦ τὸν ἄκουσε. Ἡ πολιτεία τοῦ Συλλόγου τόσο στὴν προνοεμβριανὴ ὥσο καὶ στὴ μετανοεμβριανὴ περίοδο ὑπῆρξε, ὅπως εἶδαμε, πολιτεία σεβασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου· ἀντίστοιχη ὑπῆρξε καὶ ἡ «δεδηλωμένη» θέσις του. Ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρχαν καὶ οἱ ἀντιπρονοῦντες—σποραδικοί—εἴτε στὸ Σύλλογο εἴτε ὁπουδήποτε ἄλλου στὴν Πόλιν. Ἀναμφίβολα, ὅμως, ἐδῶ ὑπερίσχυε συντριπτικὰ ἡ βενιζελικὴ παράταξι καὶ ἰδεολογία.

Ὁ Ὅδ. Ἀνδρεάδης διέπραξε αὐθαιρεσία γιὰ τὴν ὁποία δὲν εὐθύνεται ὁ Σύλλογος ὁ ὁποῖος βρέθηκε στὴν ἀνάγκη, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ πλήθους, νὰ προβάλει μὲ ἔμφαση τὴ γνώριμη τοποθέτησή του στὸ θέμα Βενιζέλος.

Ἡ παράλειψις τοῦ Ἀνδρεάδη, γέννημα μεμονωμένης ἀστοχίας, ἀκρισίας ἢ ὑπερβολικῆς ἐπιφύλαξης, γιὰ τὴν Κωνσταντινουπολίτικὴν κοινωνία εἶχε ἰδιαιτέρη βαρύτητα. Γι' αὐτὸ ὁ Σύλλογος ἔδωσε στὸ θέμα ἄμεση ἀπάντησις ποῦ δικαίωσε καὶ τὸ κοινὸ ποῦ βρέθηκε στὴν αἴθουσα ἀλλὰ καὶ τὴ θέσιν τοῦ ἰδίου ὡς ἡγετικῶν πνευματικῶν σωματείων, ἐφόσον ὁ ὁμιλητής ἦταν μέλος τοῦ διαικτικῶν συμβουλίου.

Τὸ δεύτερο θέμα ποῦ ἀνέκυψε ἀπὸ τὶς διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδη συνθέτει ἄδρῃ τὴν εἰκόνα τοῦ πνευματικῶν ἰδίως κλίματος τῆς Πόλης στὸ διάστημα τῆς μεγάλῃς μας ἐθνικῆς περιπέτειας στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Ὁ ὁμιλητής, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή του στὸν ΕΦΣΚ, ἦταν ἤδη γνωστός

72. *Λογοδοσίαι*, β.π., σ. 68.

73. *Λογοδοσίαι*, β.π., σ. 58-9.

στην Κωνσταντινουπολίτικη κοινωνία από τις δημοσιεύσεις του. Καθώς έγραψε αργότερα ο ίδιος, κατά την παραμονή του στην Πόλη έζησε τις θριαμβολογίες των Τούρκων για τις νίκες τους στον Σαγγάριο. 'Η λέξη Σακάρια (Σαγγάριος) είχε γίνει τὸ θέμα ποιημάτων, αφηγημάτων, αυτοσχέδιων ρητορικών λόγων. 'Ετσι, θέλοντας νὰ αντιδράσει, δημοσίευσε στις εφημερίδες *Πρόοδος* και *Πρωϊά* σχετικές ανταποκρίσεις. «'Εχω λόγους νὰ πιστεύω, έγραφε, πὼς ἡ προσπάθειά μου αὐτὴ εἶχε εδερgetικά ἀποτελέσματα στὴν ψυχολογικὴ κατάσταση τοῦ 'Ελληνόκοσμου τῆς Πόλης»⁷⁴. Οἱ μάχες τοῦ Σαγγάριου καὶ ἡ προέλαση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν 'Αγκυρα, ἄσχετα ἂν δὲν ἔφεραν τὸ ποθητὸ ἀποτέλεσμα, εἶχαν κινήσει τὸ γενικὸ θαυμασμό, τὸν ὁποῖο διερμήνευσε, ὡς αὐτόπτης μάρτυρας, ὁ Κ. Μισαηλίδης μὲ τις δημοσιεύσεις του. 'Αλλὰ δὲν ἀρκέστηκε σ' αὐτές. 'Αρχισε τις διαλέξεις του μὲ θέμα πάντα «τὶς νίκες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὸν Σαγγάριο, τὸν ὕμνον τοῦ ὑπερόχου "Ἑλληνα στρατιώτη"»⁷⁵.

Στὴν αἴθουσα τοῦ ΕΦΣΚ, αὐστηρὰ προσκολλημένου στὴ λόγια γλωσσικὴ παράδοση, ὁ ὁμιλητὴς ἐνθουσίασε τὸ κοινὸ μὲ τις ἀφηγήσεις του σὲ ἀπλὴ δημοτικὴ γλῶσσα. 'Η ἐπιμονὴ τοῦ πλήθους νὰ ἀκούσει τὴ συνέχεια των ἀφηγήσεων καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ ὁμιλητῆ νὰ ἀνταποκριθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἀπαίτηση, προσέκρουσαν στὴν ἀπαγορευτικὴ διαταγὴ τοῦ ΕΦΣΚ. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Τύπου ἐπέκρινε τὴν ἔρρηση. 'Η αἰτιολογία τοῦ Συλλόγου ὅτι δεσμευόταν ἀπὸ ἄρθρο τοῦ Κανονισμοῦ του, θεωρήθηκε ἀπαράδεκτη ἢ ἀναληθής.

Πάντως, τὸ θέμα ποὺ δημιουργήθηκε ἄκαιρα, σὲ χρονικὴ περίοδο κρίσιμη, ἔχει βαθύτερες ρίζες· συγκεκριμένα σχετίζεται μὲ τις ὀξύτερες γενικὰ ποὺ προκάλεσε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Πόλη καὶ ποὺ συνεχίσθηκαν καὶ στὸ διάστημα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας. Οἱ διαλέξεις τοῦ Μισαηλίδη ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθεῖ ὁ γλωσσικὸς φανατισμὸς καὶ νὰ διχασθοῦν τὰ πνεύματα, σὲ ἐποχὴ μάλιστα ἀκατάλληλη γιὰ τὴν ἀναμόλυνση ζητήματος ποὺ ἔχει τὴν ἀρχὴ του στὴν ἐμφάνιση τοῦ Ψυχάρη.

Πολὺ νωρὶς τὸ ψυχαρικὸ κήρυγμα εἶχε ἐπηρεάσει τοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς Πόλης. Τὸ περιοδικὸ *Φιλολογικὴ 'Ηχώ* (1893-1894, 1896-1898) ἔγινε, στὴν ἀρχὴ συγκεκριμένα καὶ αργότερα φανερά, ὄργανο τοῦ δημοτικισμοῦ. 'Απὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς κίνησης ὁ γνωστὸς γλωσσολόγος γιατρὸς Φώτης Φωτιάδης πρωτοστάτησε τὸ 1905 στὴν ἱδρυση τοῦ «'Αδερφάτου 'Η 'Ανάσταση»⁷⁶, ποὺ δροῦσε στὴν ἀρχὴ σὰν μυστικὴ ἐταιρεία καὶ εἶχε σκοπὸ «νὰ κατατείνει ὅλους πὼς γλῶσσα μας εἶναι ἡ δημοτικὴ, πὼς αὐτὴν πρέπει νὰ

74. «'Αναμνήσεις ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. 'Απὸ τὴν 'Αθῆνα στὸν Σαγγάριο», ἐφ. *Προσφυγικὸς Κόσμος*, 4 Δεκεμβρίου 1949, ἀρ. 990, σ. 2.

75. «'Αναμνήσεις», ὁ.π.

76. Γιάννη Παπακώστα, *'Η ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς 'Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου*. Διδακτορικὴ διατριβή, 'Αθῆνα 1980, 'Ελληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ 'Ιστορικὸ 'Αρχεῖο, σ. 47-8.

γράφουμε και πώς μόνο μ' αὐτὴ θὰ προκύψει ἡ παιδεία κι ἡ μόρφωση στὸ ἔθνος»⁷⁷. Στὰ 1908 ὁ Σ. Σταματιάδης (Ἑλισαῖος Γιαννίδης) ἔγινε καθηγητὴς στὴ σχολὴ Γλωσσῶν καὶ Ἑμπορίου ποὺ ἰδρύθηκε μὲ τοὺς ἐράνους τῆς ἐφημερίδας *Πρόοδος* καὶ μὲ σκοπὸ τὴν ἀντίδραση κατὰ τῶν καθολικῶν. Ἡ συγγραφή του *Γλώσσα καὶ ζωὴ* ἀποτέλεσε σταθμὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στὴν Πόλη⁷⁸. Μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Τουρκικοῦ συντάγματος (1908), οἱ δημοτικιστὲς κερδίζουν ἔδαφος. Ἐκδίδονται περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες ποὺ τοὺς ἐκπροσωποῦν. Ἡ *Πρόοδος* τοῦ Κ. Σπανοῦδης, τὰ περιοδικὰ *Χρονικά* (1909-1912) τοῦ Ἀχιλ. Γεωργιάδου καὶ ἡ *Ζωὴ* (1902-1922, μὲ διακοπές) τοῦ ποιητῆ Ἀπόστολου Μελαχρινοῦ γίνονται ὄργανα τῶν γλωσσικῶν νεωτεριστῶν. Τὸ 1912 ἀποφασίσθηκε νὰ ἐνωθοῦν σὲ ἐνιαῖο σωματεῖο οἱ διάσπαρτες δυνάμεις τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἐτσι συστήθηκε τὸ «Προοδευτικὸ κέντρο» (στὴν ἀρχὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα «Διγενεῖς Ἀκρίτας») ποὺ στὸ διάστημα τῆς λειτουργίας του (1912-1914) πολέμησε τοὺς ὁπαδοὺς τῆς λόγιας παράδοσης· μεταξὺ τῶν μελῶν του ὁ Ἑλ. Γιαννίδης καὶ ὁ γιατρὸς Φ. Φωτιάδης⁷⁹. Παράλληλα, τὰ «Φιλολογικὰ σαλόνια» (Ν. Φαληρέα, Φ. Φωτιάδης, Εὐας Θεοδωρίδης, Σ. Κ. Σπανοῦδης, Α. Γιαλούρη, Ζαχ. Φυτίλη κ.ἄ.) προσπαθοῦσαν νὰ ἐδραιώσουν ἐμπρακτὰ τίς θέσεις τοῦ δημοτικισμοῦ⁸⁰.

Μετὰ τὸ μεγάλο πόλεμο, ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Λόγος* (1918-1922) ἀπὸ τὸ φιλότεχνο ἔμπορο Γιάννη Χαλκούση καὶ τὸν καθηγητὴ καὶ ποιητὴ Ὅμηρο Μπεκέ, σημείωσε νέο μεγάλο σταθμὸ γιὰ τὴν κίνηση τῶν ὁπαδῶν τοῦ γλωσσικοῦ νεωτερισμοῦ⁸¹. Ἀντίδραση σ' αὐτὴ τὴν κίνηση ἄσκησαν κυρίως ὁ ΕΦΣΚ καὶ ὁ Νεολόγος τοῦ Σταύρου Βουτυρᾶ ποὺ, κατὰ τοὺς «μαλλιάρους», ἐκπροσωποῦσαν τὸ σχολαστικισμὸ καὶ ἄγονο λογιωτατισμὸ⁸².

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ὅλο θέμα ἔλαβε καὶ πολιτικὲς προσεκτάσεις. Οἱ δημοτικιστὲς ἐνστερνίσθηκαν τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ καὶ συνδέθηκαν μὲ τὸ κόμμα τῶν Φι-

77. «Τὸ Ἀδερφάτου», Πόλη (Κανονισμὸς ἀρ. 1). Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Φ. Φωτιάδου, ποὺ μελετᾷ ὁ κ. Γιάννης Παπακώστας δ.Φ., διασώζονται χειρόγραφα πρακτικὰ (1905, 1907, 1908) τῶν συνεδρίων τοῦ «Ἀδερφάτου». Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Παπακώστα ποὺ ἔθεσε ὑπόψή μου τόσο τὰ πρακτικὰ αὐτὰ ὅσο καὶ τὸ ἐντυπο μὲ τὴν προκήρυξη καὶ τὸν Κανονισμὸ τοῦ «Ἀδερφάτου».

78. Σοφ. Σπανοῦδης, «Οἱ «μαλλιάραι» τῆς Πόλης», ἐφ. *Τὰ Νέα*, 22 Ἀπρ. 1948, σ. 1.

79. Α. Γιαλούρη, «Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Πόλη», *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 8 (1920), σ. 137-8.

80. Ἀθηνᾶς Γαϊτάνου-Γιαννιοῦ, «Τὰ φιλολογικὰ σαλόνια τῆς Πόλης», περ. *Νέα Ἐστία*, ΜΔ' (1948) σ. 838-44, 917-20.

81. Κ. Π., «Λογοτεχνία. Ὁ Λόγος. . .», *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 9 (1921), σ. 124-7. Ἑλένης Χαλκούσης, *Πόλη, ἀγάπη μου*, Ἀθήνα 1980, σ. 133, 137-60.

82. Πρβλ. Νικ. Βασιλειάδης, [ἐπιστολή], περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1919), σ. 113-4. Ὁμ. Μπεκέ, «Ἡ δολοφονία τοῦ Σουρῆ», περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1919), σ. 478. Σοφ. Σπανοῦδης, ὁ.π., σ. 1-2.

λελευθέρων⁸³. Ἡ ἀνορθωτικὴ προσπάθεια τοῦ πολιτικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, ἔφερε στὸ προσκήνιο καὶ τὸ γλωσσικὸ. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἀναγνωρίσθηκε ἡ ἀξία τῆς δημοτικῆς γλώσσας· ἡ εἰσαγωγή της θεσπίσθηκε τὸ 1917 στὶς κατώτερες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ. Στὸ ἐξῆς ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ κόμμα ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Βενιζέλος⁸⁴. Μετὰ τὴν πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ 1920, τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐπανάφερε τὴν καθαρεύουσα στὴν κατώτατη ἐκπαίδευση (Ἰούλιος 1921)⁸⁵. Τότε, ἀκριβῶς, τὸ γλωσσικὸ ἔλαβε νέα ὀξὺτητα στὴν Πόλη. Ὁ Ἐλισσαῖος Γιαννίδης, ὅπως ὁ Μαν. Τριανταφυλλίδης στὴν Ἀθήνα, ἔγινε ἡγέτης διαμαρτυρίας κατὰ τοῦ νόμου ποὺ ἀνέτρεπε τὴν ἀπόφαση τοῦ 1917 γιὰ τὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς στὴν παιδεία. Μὲ πύρινο ἄρθρο του, στὸ περ. *Ὁ Λόγος*, ἀφιερωμένο στὸν παιδαγωγὸ Δελμούζο, ὁ Φ. Φωτιάδης κτύπησε τὴν ἐπαναφορά τῆς καθαρεύουσας ἀπὸ τοὺς νικητὲς τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1920⁸⁶. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἐκφράστηκε μὲ πικρὴ εἰρωνεία γιὰ τὸν ΕΦΣΚ καὶ τὰ «ἐπεισόδια τοῦ κ. Μισαηλίδου». Ὁμολόγησε ὅτι εἶχε ζητήσῃ παλαιότερα κι αὐτὸς τὴν ἄδεια τοῦ Συλλόγου γιὰ νὰ μιλήσῃ, ποὺ δὲν τοῦ δόθηκε ὁμως⁸⁷. Ἐνας ἄλλος σχολιαστὴς ἔκανε λόγο γιὰ «μούχλα καὶ ἀπομοσύμωση» μέσα στὸν ΕΦΣΚ⁸⁸. Εἶναι φανερό ὅτι στὰ μάτια μιᾶς γενιᾶς γεμάτης ἐνθουσιασμὸ καὶ ἀγωνιστικότητά γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς, ὁ «γεραρὸς Σύλλογος», ποὺ πρόσφερε τόσες ὑπηρεσίες στὸν ἀλύτρωτο Ἑλληνισμό, πρόβαλλε ὡς σύμβολο ὀπισθοδρομικότητος⁸⁹. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν κύκλο ἐμπλέκονται τὰ ἐπεισόδια μὲ τὶς διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδου στὴν Πόλη. Οἱ πρωταγωνιστὲς τοὺς ἀνήκουν στὶς δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις ποὺ δημιουργήθηκαν μὲ τὸ γλωσσικὸ φανατισμὸ καὶ ἐκπροσώπησαν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὶς προοδευτικὲς δυνάμεις (οἱ δημοτικιστὲς) καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸν ἄκρο συντηρητισμὸ (οἱ λόγιοι ὁπαδοὶ τῆς καθαρεύουσας).

Πέρα ἀπὸ τὶς συγκαλύψεις ἢ ἀμφισβητήσεις ποὺ πρόβαλε ὁ Τύπος, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ζήτημα ποὺ ἀνακινήθηκε μὲ ἀφορμὴ τὶς διαλέξεις τοῦ Μισαη-

83. Νίκου Στυλ. Δημάγγελου, *Ἑθνικὴ γλώσσα καὶ Ἑθνικὴ ἀπάτη. Κοινωνιολογικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 1975, σ. 185.

84. Νίκου Στυλ. Δημάγγελου, ὁ.π., σ. 77. Ἄννας Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση καὶ Φιλελευθεροὶ διανοούμενοι*, Ἀθήνα 1977, σ. 35 κ.ἑ. Ε. Π. Παπανούτσου, *Α. Δελμούζος. Ἡ ζωὴ του. Ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του*, Ἀθήνα 1978, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, σ. 79.

85. *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε (Τεκμήρια Ἱστορίας)*. Τόμος δεῦτερος: 1895-1967. Ἐπιμέλεια Ἀλέξης Δημαρᾶς, Ἀθήνα 1974, σ. μα'. Ε. Π. Παπανούτσου, ὁ.π.

86. Φώτῃ Φωτιάδῃ, «Ὀλίγα τινὰ περὶ κιβδηλίας», περ. *Ὁ Λόγος*, 4 (1922), σ. 237-46, 301-12.

87. Φώτῃ Φωτιάδῃ, ὁ.π., σ. 305.

88. Α. Γ., περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1922), σ. 87.

89. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 278.

λίδη ἦταν στὴ βάση τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ὅτι δόθηκε σ' αὐτὸ μεγάλη ἔμφαση, ἰδι-
αίτερα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν δημοτικιστῶν. Στὴν ἔμφαση αὐτὴ συνετέλεσε ἀσφα-
λῶς καὶ ἡ εὐαισθητοποιημένη στὸ ἔπακρο, στὰ χρόνια τῆς μικρασιατικῆς ἐκ-
στρατείας, κοινὴ συνείδηση ποὺ συνέδεε στενὰ τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ δημοτικὴ,
ὡς γλώσσα τοῦ λαοῦ, μὲ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸ μαχόμενο στρατό.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΜΑΜΩΝΗ δ. Φ.